

THE HISTORY OF OCCURRENCE OF THE FIRE SAFETY SYSTEM IN TURKESTAN

Nematjon Kamilovich Urazbayev

Doctor of Philosophy in Historical Sciences (PhD)

Head of Department of the Academy of the Ministry of Emergency

Situation of the Republic of Uzbekistan

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: society, society security structures, statehood, fire, fire protection, social development, social experience.

Received: 02.12.25

Accepted: 03.12.25

Published: 04.12.25

Abstract: This article describes the development of society, the issue of fire and safety in the social life of mankind, the fact that its provision is one of the urgent tasks before society, the history of the introduction of the safety system in society, the components of the structures of society dealing with the issue of safety, the stages of the system's formation and development.

TURKISTON O'LKASIDA YONG'IN XAVFSIZLIGI TIZIMINING YUZAGA KELISHI TARIXI

Ne'matjon Kamilovich O'razbaev

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

O'zbekiston Respublikasi FVV Akademiyasi kafedra boshlig'i

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: jamiyat, jamiyat xavfsizlik tuzilmalari, davlatchilik, yong'in, yong'indan muhofaza, ijtimoiy taraqqiyot, ijtimoiy tajriba.

Annotatsiya: Mazkur maqolada jamiyat taraqqiyoti, insoniyat ijtimoiy hayotida yong'in va xavfsizlik masalasi, uni ta'minlash jamiyat oldidagi dolzarb vazifalardan biri ekanligi, jamiyatda xavfsizlik tizimini joriy etilish tarixi, jamiyat xavfsizlik masalasi bilan shug'ullanuvchi tuzilmalarining tarkibiy qismlari, tizimning shakllanishi va rivojlanish taraqqiyot bosqichlari yoritilgan.

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ СИСТЕМЫ ПОЖАРНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ТУРКЕСТАНЕ

Неъматжон Камилович Уразбаев

Доктор философии по историческим наукам (PhD)

Начальник кафедры Академия МЧС Республики Узбекистан

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова:	Общество, структуры безопасности, государственность, охрана, социальное развитие, опыт.	Аннотация:	В данной статье описывается развитие общества, проблема пожарной безопасности в социальной жизни человечества, то, что ее обеспечение является одной из актуальных задач перед обществом, история внедрения системы безопасности в обществе, составляющие структуры общества, занимающиеся вопросами безопасности, этапы становления и развития системы.
------------------------	---	-------------------	--

Mamlakat taraqqiyotida jamiyat hayotining turli sohalarini rivojlantirish va ularning tarixiy jarayonlarini o'rganish muhim o'rin tutadi. Ma'lumki, turli tarixiy taraqqiyot bosqichlarida insoniyat ijtimoiy hayotida xavfsizlik masalasi va uni ta'minlash dolzarb vazifalardan biri bo'lib kelgan. Shu ma'noda yong'in xavfsizligi tizimi tarixi jamiyat xavfsizlik tuzilmalarining tarkibiy qismi hisoblanadi. Mazkur tizimning shakllanishi va rivojlanishi qadimgi va o'rta asrlarga borib taqaladi.

Asrlar davomida ibtidoiy jamoa tuzumining paleolit davrida qadimgi odamlar avval tabiiy, ya'ni chaqmoq urishi va vulqon otilishi natijasida hosil bo'lgan olovdan foydalanishgan bo'lsa, keyinchalik, o'rta paleolit davriga kelib, sun'iy olovni ixtiro qilishga muvaffaq bo'lishgan. Olov jamiyat rivojlanib borgan sari ijtimoiy taraqqiyotning bir omili sifatida insoniyat hayotidan o'rin olib borgan. O'rta Osiyoning qadimgi tarixi haqida ma'lumot beruvchi ilk yozma manba – Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"da ham olov poklik ramzi sifatida e'tirof etilgan. Qadimda insoniyat aql-idroki olov oldida ojizlik qilib, unga qarshi yetarli darajada qarshilik ko'rsata olmagan. Buning natijasida olov ilohiylashtirilib, unga sig'inishgan, shu bilan birga, olov yong'inlar vujudga kelishiga va katta-katta talafotlar ro'y berishiga sabab bo'lgan.

Asrlar o'tishi bilan insoniyat o'zi yashagan makonda yong'inning oldini olish choralariga e'tibor qarata boshlagan. Ya'ni, aholi o'troq yashaydigan maskanlarda tungi navbatchilik, ya'ni qorovulliklar tashkil etilgan. Ular yong'inlar ro'y berganda uni bartaraf etish uchun jalb etilgan. O'rta Osiyoga islom dini kirib kelishi bilan mahalliy aholi zardushtiylikning muqaddas unsuri bo'lgan olovga sig'inishni to'xtatgan va ayrim urf-odatlaridagina saqlab qolingan. Ayrim hollarda, olov yovuz niyatli kishilarning himoya vositasigina emas, balki hujum qilish, o'ldirish quroliga ham aylangan.

Tarixiy manbalarda Amir Temur davrida o't o'chirish tashkiliy tuzilmasiga asos solinganligi, maxsus o't o'chiruvchi o'nliklar tuzilganligi va yong'inni bartaraf etish ishlariga jalb etilganligi qayd etilgan. Ular kerakli barcha anjomlar bilan ta'minlangani holda, maosh ham olishgan. Biroq, Amir Temur hukmronlik yillaridan keyingi davrda ularning faoliyati to'xtab qolgan. Bir qator muarrixlar, xususan Hofiz Tanish Buxoriyning "Abdullanoma" asarida yong'inning dahshatli ofat ekanligi, uning mudhish oqibatlari haqida tegishli ma'lumotlar keltirilgan [1].

Ijtimoiy tajriba va davlatchilik taraqqiyotidan kelib chiqib, o'rta asrlarda yong'in xavfsizligiga mos ravishda inshootlar qurila boshlangan. Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, bunyod etilgan me'morchilik obidalarini qurishda yong'in xavfsizligi masalasiga jiddiy e'tibor berilgani holda, o'tga chidamli qurilish materiallaridan foydalanilgan, yuqori sifatli pishiq g'isht, ganch eritmasi tayanch sifatida ishlatilgan. Shu bilan birga, qurilish materiallariga daryo va ko'llar tubidan keltirilgan hamda yaxshilab ishlov berilgan turli xil kukunlar solingan bo'lib, bu moddalarning aksariyati yong'inbardosh xususiyatga ega bo'lgan.

Odamlar dastlab, olovni o'chirishda oddiy mehnat qurollari, masalan, belkurak, supurgi, chelak, panshaxa va boshqalardan foydalanib kelishgan. Sababi, o'sha davrlarda yong'in xavfsizligini ta'minlash, sodir bo'lgan yong'inlarni o'chirish uchun maxsus tashkilot yoki jamiyat bo'lmagan. Shuning uchun bu ishlarni aholining o'zi jamoaviy tarzda amalga oshirishga harakat qilgan.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, o'rta asrlarda bunyod etilgan ayrim inshootlar, xususan, aholi ko'p yig'iladigan binolarda hovuzlar ham mavjud bo'lgan. Masalan, ivaning Jome' (Juma) masjidi o'rta asrlarda shaharning ko'zga ko'ringan binolaridan biri bo'lib, o'ziga xos qurilishi va hajmi bilan ajralib turgan. Mahobatli ko'rinishga ega bo'lgan masjidning markaziy qismida doimo o'zida suv saqlovchi tosh qozon bo'lib, undan tahorat olishda foydalanilgan deb aytilsa-da, aslida juma kunlari har bir musulmon uyida g'usl va tahorat olib kelgani hisobga olinadigan bo'lsa, bu suv yong'inning oldini olishga ham mo'ljallangan, deb aytish mumkin [2].

Shuningdek, o'rta asrlarda aholi istiqomat qiladigan manzillarda hovuzlarning barpo etilganligi aholi uchun suv zaxirasini saqlash bilan birga yong'in xavfsizligini ta'minlashga xizmat qilgan.

Xiva, Buxoro, Samarqand, Termiz kabi qadimiy shaharlarda me'moriy obidalarining yong'in xavfsizligi to'liq ta'minlangan bo'lib, bu me'moriy obidalar oldida doimiy suv saqlanadigan hovuzlar barpo qilingan. Tarixiy manbalarda keltirilishicha, bitta Buxoroning o'zida 103 ta hovuz bo'lib, 82 tasining nomi manbalardan saqlanib qolgan. Hovuzlar juda katta mablag'li bo'lgan kishilar homiyligida ustalar tomonidan qurilgan. Buxoro shahridagi katta hovuz "Labihovuz" bo'lib, u 1620-yilda bunyod etilgan. Bu hovuzning bo'yi 42 metr, eni 36 metr, chuqurligi esa 5

metr bo'lgan [3]. Mazkur hovuz nafaqat suv ta'minotida, balki yong'inni tezda o'chirishda ham qo'l kelgan.

Qo'qon xonligi davrida ham aholi yong'inlarning oldini olish va unga qarshi kurashishda bozorlar ichidagi hovuzlardan keng foydalanishgan. Qo'qondagi bozor ichida bunyod etilgan hovuzdan aholi ichimlik suvi sifatida va xo'jalik ishlarini bajarishda foydalanib kelgan. Suv havzalari qo'qonliklar hayotining ajralmas qismi bo'lib, shahar ravnaqida muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Uzoq o'tmishda shaharning har bir mahalla boshi, guzarida aholi tomonidan qazilgan va qishin-yozin suv bilan to'ldirilgan hovuzlar bo'lgan. Ular aholi tomonidan turli chiqindilar bilan ifloslanmasligi uchun doimiy nazorat qilib turilgan. Har bahorda o'sha hovuzlar mahalla oqsoqollari, o'nboshi, ellikboshilar rahbarligida tozalanib, ariqlar ochilgan. Kezi kelganda bu hovuz va ariqlardagi suvlardan yong'inlarni o'chirishda unumli foydalanilgan [4].

O'rta Osiyo tarixiga oid bo'lgan qo'lyozmalarda ham o'lkada yong'in xavfsizligini ta'minlashga oid ma'lumotlar uchraydi. O'lka tarixida turli harbiy yurishlar, bosqinchilik urushlari, o'zaro ichki nizolar oqibatida ko'plab yong'in va vayronagarchiliklar ham ro'y berganligini ta'kidlash lozim. Bunday vaqtda hududlarda yong'in xavfsizligiga oid maxsus tuzilmalar bo'lib, ular ko'p hollarda davlat obyektlarini muhofaza qilishga yo'naltirilganligi va har doim shay holda turganligi tegishli manbalarda ham ta'kidlab o'tiladi.

XIX asr boshlariga kelib yong'in xavfsizligi va uni bartaraf etish masalasiga Rossiya imperiyasi hukumati e'tibor qarata boshladi. Jumladan, 1804-yil 31-mayda imperator Aleksandr I farmoniga binoan dastlabki o't o'chirish komandalari tashkil etilgan bo'lib, o'shanda Moskvada kasbiy negizda 20 ta o't o'chirish komandasi tuzildi [5]. Keyinchalik Rossiyaning Tver guberniyasiga qarashli Ostankovo shahrida o't o'chirish drujinalari tashkil etilgan [6].

O'sha vaqtda komandalar ixtiyorida suv to'ldirilgan bochkali ot-arava bo'lgan va ular brandmeyster rahbarligida shaharning eng qisqa yo'llari orqali yong'in joyiga yetib borishgan. Bochkadagi suv olovga nasos bilan sepilgan va yong'in bartaraf etilgan. Odatda, barcha ishlar qo'lda bajarilgan bo'lib, yong'inlar bilan kurashish mas'uliyati aksariyat hollarda aholi zimmasiga tushar, ba'zan yong'in sodir bo'lganida birlashgan ko'ngilli o't o'chirish drujinalari ham jalb etilardi [7]. Ko'ngilli o't o'chirish drujinalarining yaxshi tomoni shundaki, ularga pul to'lanmagan.

Yong'inga qarshi kurashish drujinalarini tashkil etish ishlari boshqa hududlarda ham davom ettirilib, 1881-yilda knyaz Lvov o'zining shahar tashqarisidagi hovlisida drujina tashkil qiladi. 1884-yilda esa, Ulyansk qishlog'ida graf Sheremetyev drujinasi tashkil etilgan. 1890-yilga kelib Rossiyaning shahar va qishloqlarida 60 ga yaqin o't o'chirish jamiyatlari tashkil topgan edi.

Jahon adabiyotining yirik namoyandasi, taniqli rus yozuvchisi L.N.Tolstoy ham o'zi tug'ilib o'sgan Yasnaya Polyana qishlog'ida ko'ngilli o't o'chirish drujinasiga asos solgan. Mazkur ko'ngilli o't o'chirish jamiyatlari knyaz A.Lvov tashabbusi bilan birlashtirilib, tashkiliy qo'mita

ham tuzilgan edi. Hatto, yong'in xavfsizligi qoidalariga rioya qilishni targ'ibot va tashviqot qilish maqsadida 1892-yilda Sankt-Peterburg shahridagi M.Manejning xonalaridan birida ko'rgazma zali ham ochilgan.

1889-yilda Rossiya imperatorining Yong'inga qarshi kurash jamiyati Bosh kengashi tashabbusi bilan yong'inni o'chirishda jarohat olgan o't o'chiruvchilarga va yong'inda halok bo'lganlarning oila a'zolariga moddiy yordam berishni o'z vakolatiga olgan "Zangori xoch jamiyati" tuzilgan [8].

XIX asrning ikkinchi yarmida Turkiston hududlari Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingandan so'ng, bu jarayonda Chor Rossiyasining mustamlakachilik siyosati negizida o'lkadagi moddiy boyliklarga egalik qilish, uni tashib ketish masalalari birinchi o'rinda turgan bo'lsa-da, o'lkada tovar-pul munosabatlarining shakllanishi bilan hududda yangi texnika vositalarining kirib kelishi uchun muayyan darajada imkoniyat yaratildi. Shu bilan birga, ushbu moddiy boyliklarni yong'indan saqlash choralari ko'riqla boshlandi.

Rossiya imperiyasi ma'murlari tomonidan paxtachilikning rivojlantirilishi natijasida paxtani qayta ishlash bilan bevosita bog'liq bo'lgan paxta tozalash, yog', sovun pishirish korxonalari tarmog'i kengayib, 1874-yil Toshkentda Turkistonda birinchi paxta tozalash zavodi, 1880-yil Olimxo'ja Muhammadjonov tomonidan Andijonda, 1881-yil L.Yugovich tomonidan Kattaqo'rg'onda, 1890-yilda Andijon tumanida Bo'taqori kabi paxta tozalash zavodlari ishga tushirildi.

Ko'p tarmoqli agrosanoat – "Andreyev xutori" nomli savdo-sanoat shirkati ichidagi mavjud zavod esa bir kecha-kunduzda taxminan 200 ming pudgacha (3200 tonna) paxta tozalash imkoniyatiga ega bo'lgan. 1880-1914-yillar orasida qariyb 220 ta paxta tozalash zavodlari qurilgan. Masalan, 1890-yilda Xiva xonligida 81 ta sanoat korxonasi mavjud bo'lib, ulardan 27 tasi nisbatan yirik korxonalar edi. Buxoro amirligida esa 1905-yilda 9 ta, 1913-yilda esa 26 ta paxta zavodi ishlab turgan.

O'lkada sanoat korxonalarining ko'payishi yong'in xavfsizligi xizmatini yanada rivojlantirishni muhim masala sifatida qo'ydi. 1917-yil fevral oyiga kelib, 36 ta paxta tozalash zavodi, 4 ta yog' va sovun ishlab chiqarish zavodlari ishlab turgan [9]. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, yildan-yilga paxtaning ko'proq yetishtirilishi ishlab chiqarish korxonalaridagi yong'inning oldini olish bilan birga, paxta omborxonalaridagi paxtani saqlashda ham xavfsizlikni ta'minlash masalasi alohida ahamiyat kasb etganligini ko'rsatadi [10].

Rossiya imperiyasi tomonidan o'lkaga sanoat olib kirilgach, u bilan birga tez alangalanuvchi mahsulotlar: spirt, neft, paxta, ko'mir, yog'-moy mahsulotlarini ishlab chiqarish ham yo'lga qo'yilgan. Ayni paytda, buning oqibatida joylarda yong'inlarning ham kelib chiqishi kuzatila

boshlangan va ushbu ofatning oldini olish maqsadida Rossiya manfaati nuqtai nazaridan ishlar olib borilgan.

O'sha davrlarda ishlab chiqarish quvvatlari birmuncha rivojlana boshlagan bo'lsa-da, o'lka aholisi va ularga tegishli moddiy boyliklarni yong'inlardan asrash masalasi general-gubernatorlik, uning tobeligidagi uyezdlar, volostlar boshliqlari ish faoliyatining bironta ham tarmog'ida uchramaydi. Chor ma'murlari yong'inning oldini olish yoki uni o'chirish bilan bog'liq masalalarga ikkinchi darajali ish sifatida qarab kelgan.

Shuning uchun ham, o'lkada bir qancha yong'inlar sodir bo'lishiga qaramay, Turkiston general-gubernatorligi tomonidan buning oldini olish borasida o'z vaqtida kerakli chora-tadbirlar belgilanmagan. Chunki, gubernatorlikning yong'inga qarshi kurashish bo'yicha tegishli tuzilmasi gubernatorlik tasarrufidagi obyektlarni yong'indan muhofaza qilish vazifasini bajargan, xolos. Aholi yashash manzillaridagi yong'inlarning oldini olish yoki uni o'chirish bilan bog'liq masalalarga ikkinchi darajali ish sifatida qarab kelingan. Hatto, birorta uyezd hamda volostlarning boshliqlari faoliyatida ham mazkur sohaga oid tarmoq bo'lmagan [11].

Bu davrda uyezd boshliqlarining yong'inga qarshi choralar ko'rish, o't o'chirish qismlarini tashkil qilish, unga kerak bo'lgan jihozlar va anjomlarni sotib olish haqidagi iltimoslari e'tiborsiz qoldirilsa-da, o'lkada sodir bo'lib turgan yong'inlar imperiya ma'murlarini bu masalalarga jiddiy yondashishlariga majbur etgan [12].

Chunki, iqtisodiy omillar, moddiy boyliklarni asrash ehtiyoji shunga olib kelgan. Shuning uchun ham Turkiston va uning markazi Toshkentda sodir bo'lgan yong'inlar bu masalaga imperiyaning o'lkadagi ma'murlarini jiddiy e'tibor qaratishga majbur etgan. Yong'inlar sodir bo'lganda esa, asosan, mahalliy aholi kuchiga tayanilgan va jamoatchilik tarzida yondashilgan. Har bir mahallada tungi navbatchiliklar tashkil etilgan, navbatchilar yong'in sodir bo'lganda mahalla ahlini ofatni bartaraf etishga jalb etgan va bunda, asosan, hovuz suvlaridan foydalanilgan.

Shu o'rinda qayd etish kerakki, Turkiston general-gubernatorligi hukmronligi davrida (1867-yil 14-iyul – 1917-yil 31-mart) yong'in xavfsizligi masalalariga qaratilgan birorta ham me'yoriy hujjat qabul qilinmagan bo'lgan, bu masalalarni hal etish bilan bog'liq jarayonlar imperiya markazidan yuborilgan me'yoriy hujjatlar asosida boshqarilgan [13].

Shunga qaramay, vaqt o'tishi bilan yong'in xavfsizligi tizimi sekin-asta rivojlana boshlagan. Shahar va qishloqlarni yong'indan muhofaza qilishda o't o'chirish kalanchalari katta ahamiyatga ega bo'lgan. O't o'chirish kalanchasi baland qilib qurilgan bino bo'lib, uning eng yuqorisiga kuzatuv minorasi o'rnatilgan. O't o'chirish kalanchalari XIX asrning ikkinchi yarmida qurilib, o't o'chiruvchilar tomonidan shahar va ularga yaqin hududlarda joylashgan qishloqlarni yong'in ofatidan muhofaza qilishda foydalanilgan. Unda o't o'chiruvchilar kecha-yu kunduz navbatchilik

qilishib, shahar yoki posyolkalarda boshlangan yong‘inni (tutundan) bilishib, bu haqda minoraga osilgan katta qo‘ng‘iroqni chalib xabar berishgan.

Bundan tashqari, ogohlantiruvchi bayroqchalarni silkitish bilan, tungi paytlarda esa fonuslarni yoqib belgi berishgan. O‘t o‘chirish uchun jangovar tayyorgarlikda otli izvoshlari bo‘lib, unda “Chellenj” va “Qizil mash‘al” rusumli 4 ta qo‘l nasosi, juft otli ikkita nasos va bochkali arava, bir otli, 4 ta bochkali arava bo‘lgan. O‘t o‘chiruvchilar xabarni olgan zahoti yong‘in sodir bo‘lgan joyga yetib borib, suv berib yong‘inni o‘chirishgan [14]. Albatta, bu choralar hozirgi kundagi rivojlangan texnikalar singari mukammal bo‘lmasa-da, odamlarga ruhiy dalda bo‘lgan.

Arxiv hujjatlarida o‘lkada sodir bo‘lgan yong‘inlar haqida ko‘plab ma‘lumotlar uchraydi. Jumladan, Toshkentning Voskresensk bozorida 1861-yil 29-oktabrda yong‘in sodir bo‘lgan [15]. 1868-yilning 11 va 16-oktabr sanalarida Toshkentning “Qashqar” va “Ko‘kcha” mahallalarida, 1893-yil may oyida “Zangiota” mahallasida, “Beshyog‘och” dahasida, 1879-yilning avgust oyida Samarqanddagi 7-qorovullik saroyi va uning 64 ta rastasida sodir bo‘lgan yong‘inlarni bartaraf etishning iloji topilmagan [16].

O‘lkada yong‘inlarning tez-tez sodir bo‘lishi oqibatida imperiya ma‘murlari ma‘lum ma‘noda yong‘in muhofazasi masalasi bo‘yicha chora-tadbirlar ko‘rishga majbur bo‘lishgan. Sababi, imperiya manfaatlariga xizmat qiluvchi korxonalar va muassasalarda yong‘inning sodir bo‘lishi moddiy jihatdan katta zararlar keltirib chiqarishi tayin edi.

Rossiya imperiyasi Ichki ishlar vazirligining 1880-yil 17-maydagi sirkulyar xati bilan general-gubernatorlar, uyezd va shahar boshliqlariga yong‘in xavfsizligini ta‘minlash va u bilan bog‘liq tashkiliy masalalarni hal etish bo‘yicha bir qator tadbirlar o‘tkazishni taklif qiladi. Bunda yong‘in xavfsizligi masalasi bilan politsiya mahkamasi shug‘ullanishi ko‘rsatilib, ba‘zi chora-tadbirlar belgilangan bo‘lsa-da, tegishli profilaktika ishlarining sustligi bois yong‘inlar sodir bo‘lishda davom etgan. Bu kabi ofatlarning oldini olish maqsadida ko‘ngillilar jamiyatlari tashkil etilgan.

Ushbu fikrimizga misol sifatida quyidagi ma‘lumotni e‘tirof etishimiz mumkin. 1897-yili Toshkentda yong‘indan saqlash havaskorlarining o‘t o‘chiruvchilar “Erkin jamiyati” tashkil etilgan [17]. Uning Nizomi bir necha bor Toshkent dumasida ko‘rib chiqilib, 1897-yil 15-mayda qabul qilingan. 82 banddan iborat mazkur Nizomda jamiyatning maqsadi, huquq va majburiyatlari, tarkibiy tuzilishi hamda jamiyatga 17 yoshdan 21 yoshgacha bo‘lgan erkaklar qabul qilinishi ko‘rsatib berilgan.

Jamiyatni moliyaviy jihatdan ta‘minlash a‘zolik badallari hisobidan amalga oshirilgan. Ushbu jamiyatning ilk qadami yong‘inga qarshi kurash ishlarining yaxshilanishiga ma‘lum

darajada yordam bergan bo'lsa-da, sohadagi muammolarni hal eta olmagan. Shuning uchun ham 1908-yilga kelib bu jamiyat tarqatib yuborilgan [18].

Bundan keyin Turkiston o'lkasida vaziyat tobora taranglashib, aholi yashash joylari va ishlab chiqarish obyektlarida sodir bo'layotgan yong'inlar soni keskin oshib bordi. Biroq, yong'in ro'y berganida u bilan kurashish darajasi pastligicha qolavergan. Masalan, 1902-yilda Toshkent shahridagi Voskresensk bozorida ro'y bergan katta yong'inida ham shunday holat kuzatilgan. Ko'rilgan moddiy zararining miqdori 300 ming rubldan ortiqroqni tashkil qilgan [19]. 1903-yilda esa Turkiston general-gubernatori uyida ham yong'in sodir bo'lgan [20]. Bularning barchasi sohada tezkor chora-tadbirlar ko'rishni taqozo etardi.

XX asrning boshlarida Turkiston general-gubernatori o't o'chirish komandalarini tuzishga ruxsat beradi [21]. Natijada, Toshkent shahar Dumasi o't o'chirish qismlarini loyihalashtirish uchun maxsus komissiya ham tayinlaydi. Bunday komandalarni tuzish masalasi sansalorlik bilan, ikki yilga qadar cho'zildi. Shunga qaramay, 1902-yilda Toshkentda, keyinchalik boshqa shaharlarda ham mahalliy politsiya apparatlari tarkibida o't o'chirish komandolari tashkil etila boshlandi. Biroq, Turkiston general-gubernatorligi o't o'chirish xizmatini tashkil etish bo'yicha birorta ham me'yoriy hujjat qabul qilmadi. Bu boradagi ishlar faqat podsho ma'muriyatidan kelgan me'yoriy hujjatlarni qayta ishlab chiqish yo'li bilan amalga oshirildi.

Ko'rsatilgan yong'inga qarshi me'yoriy hujjatlarda asosan yashash binolarining yong'inga chidamlilik darajalarini oshirish chora-tadbirlari belgilandi. Jumladan, isitish qurilmalarini qurish va ishlatishga qaratilgan hamda yengil yonuvchi suyuqliklarni saqlashdagi choralari qayd etildi. Bundan tashqari, ushbu hujjatlarda uy egalari, do'kon mudirlari yong'inning oldini olish uchun qorovullar tashkil etishlari lozimligi alohida ko'rsatilgan edi [22].

Toshkent shahar Dumasi 1904-yil 15-martda general-gubernatorga xat yo'llab, unda Toshkent shahriga Rossiyaning Yevropa qismidan tajribali mutaxassis kelganidan keyingina shaharda yong'in bilan kurashuvchi komanda shakllanishi mumkinligi va bunday mutaxassisni shahar hokimiyati taklif etganligini yozadi [23].

Lekin, 1910-yillarda ham Turkistonda yong'in xavfsizligini ta'minlash borasida juda ko'plab muammolar mavjud bo'lgan. Bu davrda imperiya ma'murlari mahalliy aholi bilan yong'inning kelib chiqish sabablari, uni o'chirish, yong'inlarning oldini olish choralari haqida suhbatlar o'tkazib, yong'in chiqqanda xalqni uning oldini olmaganlikda ayblaydi [24]. Demak, ushbu ma'lumotdan ko'rinib turibdiki, Chor hukumati mas'uliyatni o'z bo'yniga olmasdan, uni mahalliy aholi zimmasiga yuklagan.

1912-yilda Toshkentda Mirsalim Mirbadalovga tegishli yog' zavodi yonib ketadi. Yong'inning oldini olishga qanchalik urinilmasin, yong'in butun zavodni egallaydi. O'sha davrda chop etilgan maqolada bu haqda "Toshkent shahrining yong'inga qarshi kurashish komandasi

mavjud bo'lganida, yong'indan yetgan moddiy zarar kamroq bo'lgan bo'lardi" [25], – deya haqli ta'kid etiladi. Bundan ko'rinadiki, Toshkentda hali ham alohida yong'inga qarshi kurashuvchi maxsus komanda mavjud bo'lmagan.

Imperiya ma'muriyatining yong'in xavfsizligi xizmatiga bo'lgan e'tiborsizligi sababli yong'inlarning oldin olish va unga qarshi kurashish tadbirlari deyarli amalga oshirilmagan. Natijada, Toshkentda (qolaversa, boshqa hududlarda ham) bir nechta yong'inlar yuz berib, asosan, zavodlar yoki savdo do'konlari yongan [26]. Afsuski, bu kabi yong'inlarni bartaraf etishda birgalikda harakat qilish yetarli darajada tashkil etilmagan [27]. 1915-yilda Krasnovodsk shahridagi "Sharq jamiyati" paxta omborxonasida juda katta yong'in ro'y beradi. Buning natijasida, to'rt million so'mlik zarar etadi [28].

1910-yil 21-22-fevral kunlari Amudaryo o'rmon xo'jaligi rahbari yordamchisi tomonidan sodir bo'lgan yong'inni o'rganish jarayonida aniqlanishicha, 1910-yilning 14-fevral kuni, kunning ikkinchi yarmida yong'in boshlanib, u ertasiga kechqurun tugagan. Ushbu yong'in (hozirgi Qoraqalpog'istonning To'rtko'l, Xorazm viloyatining Urganch shahriga qadar, Amudaryo qirg'oqlarida sodir bo'lgan) oqibatida o'rmon xo'jaligining katta qismi yonib kulga aylangan [29]. Bu yong'inni bartaraf etish yoki uning oldini olish choralarini ko'rishda birorta yong'in o'chiruvchi guruh haqida ma'lumot keltirilgan emas. Yong'inni bartaraf etish, asosan, mahalliy aholi vakillari yordamida amalga oshirilgan. Bu jarayonning o'zi ham yong'inlarning oldini olish va ularga qarshi kurashuvchi birorta tuzilmaning mavjud bo'lmaganligidan dalolat beradi.

1914-yil 11-iyunda Toshkent shahar Dumasi shahar o't o'chirish jamoatchilik komandasi tarkibini tasdiqlaydi. Unga ko'ra, komanda 14 kishidan (brandmeyster – o't o'chiruvchi, yong'in sardori va uning yordamchisi, 2 nafar quvurchi – yong'in so'ndiruvchi, 2 ta yong'in moslamasiga javobgar, 2 nafar suvoriy, 1 nafar suv to'plovchi, 4 nafar ot haydovchi va 1 ta oshpaz) iborat bo'lib, o't o'chirish aravasi uchun 10 ta ot ham ajratilgan.

Mazkur shtat tarkibining borgan sari oshirib borilishi ko'zda tutilgan. Bu o't o'chirish komandasi shaharning eski va yangi qismidagi yong'inlarni o'chirishga xizmat qilishi kerak bo'lgan. Ularning xizmat vazifalarini qonuniylashtirish maqsadida, Harbiy vazirlik tomonidan yong'inlarning oldini olish va bartaraf etishda o't o'chirish jamoatchilik komandasining vazifalari hamda qoidalari tasdiqlandi (1914-yil 14-oktabr) [30]. Ma'lumotlarda keltirilishicha, 1914-yil 21-iyun kuni Kaufman skveri, Pushkin ko'chasida ertalab soat 6-8 lar orasida yong'in sodir bo'lgan va uni bartaraf etishda Toshkent o't o'chirish komandasi brandmeysteri va a'zolari jonbozlik ko'rsatishgan [31].

Shu o'rinda qayd etish lozimki, arxiv hujjatlari va tarixiy adabiyotlarda bu kabi misollarni yana ko'plab uchratish mumkin. O'lkada Sovet hokimiyati o'rnatilganidan so'ng, 1918-yilning 17-aprelida hukumat tomonidan "Yong'inga qarshi kurashning davlat choralarini tashkil etish

to'g'risida"gi Dekretning qabul qilinishi bilan sovetlarning yong'in xavfsizligi xizmati sohasiga asos solindi [32].

Xulosa qilib aytganda, Turkiston o'lkasi Rossiyasi imperiyasi tomonidan bosib olingandan so'ng, paxtachilik sohasining yanada rivojlantirilishi natijasida paxtani qayta ishlashga mo'ljallangan bir qator sanoat korxonalari qurildi. Zavod va fabrikalarning qurilishi barobarida o'lkada tez alangalanuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishga ixtisoslashtirilgan sanoat korxonalari ham ochila boshladi. Natijada, joylarda yong'inlar sonining yildan-yilga keskin ko'payish holatlari kuzatildi. Biroq, Turkiston general-gubernatorligi hukumati tomonidan o'lkada yong'in xavfsizligini ta'minlash masalalariga yetarli darajada e'tibor qaratilmadi, yong'inga qarshi xavfsizlik borasida kerakli chora-tadbirlar belgilanmadi.

Keyinchalik imperiya ma'murlari iqtisodiy omillar va moddiy boyliklarni asrash ehtiyoji tufayli yong'inlarning oldini olish masalalariga ma'lum darajada e'tibor qaratib, natijada, o'lkada ko'ngilli tarzda o't o'chirish jamiyatlari va komandalari tuzildi. Lekin, bu ishlar o'lkaning turli hududlarida sodir bo'lgan yong'inlarni bartaraf etish uchun yetarli emas edi. Sababi, ushbu jamiyat va komandalar moddiy va texnik jihatdan Turkiston general-gubernatorligi hukumati tomonidan ta'minlanmadi hamda ularning faoliyati qo'llab-quvvatlanmadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Muzaffarov U., Reimboyev R., Rahmatov L., Bahronov D., Doschanov M. 25 yil: sharaf, mahorat va mardlik maktabi. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2018-yil. 28-32-betlar.
2. Hofiz Tanish Buxoriy. Abdullanoma. – Toshkent. Sharq, 2000-yil.
3. Abdurasulov M. Sharq gavharining durdonasi // Yong'in xavfsizligi. 9 (85), 2012-yil. 41-bet.
4. To'xtayev S. Qadim Buxorodagi o't o'chirish manbalari – hovuzlar, ilk o't o'chiruvchi-meshkoblar. Shahar tarixidan ayrim sahifalar // Yong'in xavfsizligi. 10 (98). 2013. – 33-b.
5. Isakov D. Ko'hna shahar taraqqiyoti yo'lida. Yong'in xavfsizligi – Пожарная безопасность. Ixtisoslashtirilgan amaliy ilmiy-texnikaviy jurnal. – Toshkent, 9 (85), 2012-yil. 39-40-bet.
6. Yong'in xavfsizligi: xizmat yillarida. – Toshkent, 2011-yil. 95-bet.
7. O'zRMA, 90-jamg'arma, 10-ro'yxat, 4457-ish, 128-130-varaqlar.
8. O'zRMA, I-1-jamg'arma, 11-ro'yxat, 1612-ish, 23-varaq.
9. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi joriy Arxivi. Yong'indan saqlash boshqarmasi ichki ishlar xizmatchilarining xalq osoyishtaligini qo'riqlash yo'lidagi xizmatga oid hujjatlari.

10. Saidov S.S., Sharipov H.M va b. Buxoro yongʻin xavfsizligi: oʻtmish va bugun. 19-20-bet.
11. OʻzR MDA, 1-jamgʻarma, 5-roʻyxat, 351-ish, 1-2-varaqlar.
12. Toshkent. Ensiklopediya. – Toshkent. Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi, 2009-yil. 207-bet.
13. OʻzR MDA, I-1-jamgʻarma, 12-roʻyxat, 198-ish, 1-varaq.
14. Туркестанские ведомости. 29 декабря 1903 г.
15. OʻzRMA, I-7-jamgʻarma, 1-roʻyxat, 3702-ish, 45-varaq.
16. OʻzRMA, I-7-jamgʻarma, 1-roʻyxat, 3702-ish, 35-varaq.
17. OʻzRMA, I-7-jamgʻarma, 1-roʻyxat, 3702-ish, 58-varaq.
18. Большой пожар в Ташкенте. // Туркестанские ведомости. 1912 год. № 134. С. 2.
19. Два пожара в Ташкенте. // Туркестанские ведомости. 1912 год. № 139. С. 3; Пожара на заводе Иванова в Ташкенте. // Туркестанские ведомости. 1912 год. № 206. С. 3.
20. Подробности пожара в Чиназе. // Туркестанские ведомости. 1912 год. № 265. С. 2.
21. OʻzRMA, I-1-jamgʻarma, 1-roʻyxat, 11-ish, 1-varaq.
22. OʻzRMA, I-1-jamgʻarma, 1-roʻyxat, 3702-ish, 55-varaqning orqasi-56-varaqlar.
23. Ташкентская пожарная команда. // Туркестанские ведомости. 1914 год, 12 ноября. № 105. С. 5.
24. Пожары на Пушкинской улицы. // Туркестанские ведомости. 1914, 22 июня. № 137. С. 4.
25. Postda. 1969-yil, 16-aprel. № 31 (1936).
26. Postda. 1969-yil, 16-aprel. № 31 (1936).
27. Postda. 1969-yil, 16-aprel. № 31 (1936).
28. Postda. 1969-yil, 16-aprel. № 31 (1936).
29. Postda. 1969-yil, 16-aprel. № 31 (1936).
30. Postda. 1969-yil, 16-aprel. № 31 (1936).
31. Ташкентская пожарная команда. // Туркестанские ведомости. 1914 год, 12 ноября. №105. С. 5.
32. Ташкентская пожарная команда. // Туркестанские ведомости. 1914 год, 12 ноября. №105. С. 6.